

Eleonora Sava, Maria Grosu

Nicolae Bot professzor és a Kolozsvári Egyetemisták Etnológia és Folklór Köre

1. Nicolae Bot professzor. Életrajzi és bibliográfiai támpontok

A második világháborút követő időszak román etnológiájának egyik kiemelkedő alakja, Nicolae Bot „a pontosság és szakmai tisztesség leckéjével” (Coman 1990: 5) szolgál, melyet ritka nemeslelkűség és emberi melegség kettőz meg, lévén „egyike azoknak a professzoroknak, akik árnyalataikban ragadják meg mások gondolatait”, s lévén a birtokosa „a képességnek, hogy befogadja mások felvetéseit és – megpróbálva a megoldás egyik vagy másik irányába terelni ezeket – bár egy ideig elidőzzön felettük” (Hedeşan 2008: 219).

A jelen tanulmány célja bemutatni, hogy a kolozsvári egyetemi hallgatók mentoraként, ugyanakkor a román szakmódszertan paradigmaváltásának kezdeményezőjeként Nicolae Bot professzor miként járult hozzá a 20. század második felében végzett etnológiai terepkutatásokhoz.

Nicolae Bot (Szakadás, Szilágy megye, 1929. december 6. – Kolozsvár, 2008. február 23.) 1954-ben Kolozsvár egyetemének Bölcsészkarán szerzett diplomát. Ugyanitt a román irodalom tanszékén egyetemi tanársegéd (1954–1961), majd egyetemi adjunktus (1962–1992) volt. A megjelentetett tanulmányaiból kitérnünk a szokásfolklór, különösen a temetkezési rítusok iránt tanúsított állandó érdeklődése – munkáiból a következőket említjük: *Contribuții la „Cântecul zorilor”* [Adalékok a „Hajnali énekhez”] (Bot 1966); *Buhașul – obicei și cântec ceremonial de înmormântare* [Buhașul – temetkezési szokás és szertartási ének] (Bot 1968 a); „*Strigarea zorilor în Banatul iugoslav* [„Hajnali ének” a jugoszláv Bánságban] (Bot 1968 b); *Cântecul de priveghi în Valea Gurghiului* [Virrasztóének a Görgény völgyében] (Bot 1970); *Contribuții la raportul dintre cântecele ceremoniale și bocete* [Adalékok a szertartási énekek és a siratások összefüggéséhez]

(Bot 1974); *Obiceiurile de înmormântare* [Temetkezési szokások] (Bot 1977: 393–404); *Cântecul de priveghi* [A virrasztóének] (Bot 1977: 409–416); *Bocetul* [A siratás] (Bot 1977: 417–423); *Rituri funerare: vechime și semnificație* [Temetkezési rítusok: régiség és jelentés] (Bot 1983). Ezek a szisztematikus terepkutatásokra és terjedelmes szakirodalomra alapozó művek Nicolae Bot professzort „a világháború utáni Románia egyik legfontosabb temetkezés-specialistájává” teszik (Hedeșan 2008: 220).

„Az eddig megjelent tanulmányainak összességéből a legtöbb újszerűséget” (Datu 2006: 131) a *Șezătoarea în zona Nășăudului* [A Naszódvidéki fonó] (Bot 1968 c; 2008: 7–46) hordozza, mely tanulmány „az információgazdagság és józan kidolgozottság, a vizsgált jelenségekből kifejtett, széles körben hasznosítható információk révén kimagasló” (Datu 2006: 131).

A *Cântecele cununii, Antologie, prefață, note, indice de culegători, glosar și bibliografie de Nicolae Bot* [Mennyegzői énekek, Antológia, előszó, jegyzetek, gyűjtők jegyzéke, szójegyzék és bibliográfia Nicolae Bot tollából] (Bot 1989) című monográfia, miként a *Contribuții la studiul cântecelor de seceriș* [Adalékok az aratási énekek tanulmányozásához] (Bot 1971 a; 2008: 108–117), a *Les chansons de la moisson* [Aratóénekek] (Bot 1992) és az *Obiceiuri agrare din zona Codrilor Sătmăruului* [Agrárszokások a szatmári Bükk vidékéről] (Bot 1980 a; 2008: 176–186) című tanulmányok is a tudós másik érdeklődési körét, az agrárrítusokat képviselik. Ebben az esetben Nicolae Bot tudományos munkássága egy tartalmas és (még a szakemberek számára is) nehezen hozzáférhető anyag közvételével, egy rugalmas tipológia kidolgozásával, a rítusok társadalmi-gazdasági kontextusba ágyazott elemzésével és a felvetett értelmezésekkel (melyek a kutatott jelenségek értelmének és funkcióinak a feltárása révén a jelenségek mélységi síkját vizsgálják) a kérdéskör román szakirodalmá számára valódi mérföldkövet képez.

Mélyreható és bőségesen dokumentált kutatásai reflektálnak olyan folklórműfajok szerepére, mint például a kántálás – *Contribuții la cunoașterea funcției colindelor* [Adalékok a kántálások funkciójának a megismeréséhez] (Bot 1974 b; 2008: 118–136), *Funcțiile agrare ale colindatului* [A kántálás agrárfunkciói] (Bot 1977 b; 2008: 137–163) –, vagy a dojna – *Dojna – poezie a destinului* [Dojna – a sors verse] (Bot 1987; 2008: 187–219) –, az egyes hiedelmekre és mágikus praktikákra – *Cânepa în credințele și practicile magice românești* [A kender a román hie-

delmekben és mágikus praktikákban] (Bot 1971 a; 2008: 59–107) –, vagy a folklór–kultúra szintjei között húzóó kapcsolatokra – *Dreptul cutumiar și folclorul obiceirilor* [A szokásjog és a szokások folklórja] (Bot 1980 b; 2008: 164–175) – ezen kutatási témák mindegyikének támpontokat biztosítva.

Habár tanulmányai kis számban és esetenként nehezen fellelhető folyóiratokban jelentek meg¹, ezek „támadhatatlan adalékok” (Hedeșan 2008: 220) a román etnológia számára, mind a vizsgált tárgykör, mind a kutatási módszertan szempontjából. „A bizonyításain túl meghúzódik az egyes jelentéstartalmak keresésének a története, az igazság érvelésének a szenvedélye, ugyanakkor a vágy, hogy elkerülje azokat a magyarázatokat, amelyek látszólag kézenfekvőek, de nehezen fenntarthatóak, vagy amelyeket a kulturális tények fejlődésének szilárd törvényei szerint lehetetlen érvényességre juttatni. Lendület és körültekintés, lelkesedés és egyensúly, ezek mindegyike érezhető az idők során Nicolae Bot által közreadott szövegeken” (Hedeșan 2008: 220).

2. Nicolae Bot hozzájárulása a Kolozsvári Egyetemisták Etnológia és Folklór Köre által végzett terepkutatásokhoz

A terepkutatások igazi elhivatottjaként Nicolae Bot volt a legfigyelmezbesebb, legalaposabb és lelelkesebb azon professzorok közül, akik a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán működő Egyetemisták Etnológia és Folklór Köre hallgatóit e csoportosuláshoz kapcsolódó tevékenységeikben irányították.

A Kör, melyet 1955-ben Dumitru Pop professzor alapított, előbb a hagyományos kultúra kutatása iránt érdeklődő hallgatók találkozására adott alkalmat, szakelőadások melletti beszélgetésekre és vitákra. Az első három évben a Kör tagjai az etnográfia- és folklórbibliográfia egyes tételeinek a tanulmányozásával és átbeszélésével foglalatoskodtak, majd 1958-

¹ Szélsőséges szerénységéből fakadóan Nicolae Bot élete során nem gyűjtötte össze a tanulmányait egy kötetbe. A szerző egyetlen kötete – *Studii de etnologie* [Etnológiai tanulmányok] – halála után, 2008-ban került közlésre a lánya, Ioana Both és Ileana Benga szerkesztésében, a kolozsvári Editura Casa Cărții de Știință kiadásában. Magyar nyelvű ismertetés: Keszeg V., *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LIII. (2009) (2) 79–83. A szerk. megj.

től terepkutatásba kezdtek. E két típusú tevékenység a Kör létének teljes időtartama alatt összefonódott, koordinálásuk a Bölcsészkar Román Irodalom Tanszékének folklórral foglalkozó tanárközösségére, Dumitru Pop, Ion Şeuleanu és Nicolae Bot tanárookra hárult. Míg az előbbieket különösen a bibliográfiai dokumentálás és a tudományos publikációk szerkesztése tekintetében határozták meg a Kör tevékenységét, Nicolae Bot 1958-tól nyugdíjazásáig, 1992-ig – szinte megszakítás nélkül – az egyetemi hallgatók terepmunkáit irányította.

Kutatási módszertan szempontjából több szakasz különíthető el a terepvizsgálódások lefolyásában. Az első szakaszt az 1958 és 1973 közötti periódus képviseli, melyben a *folklórszövegek felhalmozása*, a *folklorisztika* képez prioritást. A második, 1974 és 1992 közötti időszak *etnológiába* forduló zárszóval a *folklórkultúra kutatásának* a periódusa.

A folklorisztika-szakaszban elsődlegesen olyan folklór szövegek gyűjtése áll a kutatók érdeklődési körében, amelyek az irodalom klasszikus tipológiai szerint (népmesék, dojnák, táncszók, találós kérdések, balladák, siratók stb.) irodalmi műfajokba sorolhatók, de anélkül, hogy a társadalmi élet vagy a hagyományos közegben való gyakorlás tágabb kontextusába ágyaznák őket. Ugyanebben az időszakban hasonlóképpen jelen vannak azok a kutatások is, amelyek rítus-leírásokat biztosítanak, bár (a kizárólag folklórszövegeket tartalmazó adatlapokhoz képest) relatív kis számban, s ezek a leírások is általában vázlatosak és általánosítók, mivel sok esetben a kutatott közösség tagjainak közlésére, s nem a kutatott kulturális tevékenység közvetlen megfigyelésére alapoznak.

Az 1970 és 1990 közötti periódus átmeneti időszakot képvisel a modern etnológia fele, melynek során – figyelmet szentelve a társadalmi és kulturális kontextusnak – a *rítusok és a hagyományos kultúra kutatása* kerül elsődlegesen fókuszpontba.

A módszertani változás, melyet a Folklór Kör Archívumában megőrzött kéziratos adatlapok is tükröznek, Nicolae Bot professzor tevékenysége folytán valósul meg. A hallgatókkal végzett terepkutatásokban a két világháború közötti időszakban Dimitrie Gusti irányította szociológiai és monografikus iskola (Bukarest) tanait gyümölcsoztette. A második világháborút követően ez a tudományos irányvonal a kommunizmus és a marxista-leninista ideológia bevezetésével egyidőben tiltottá vált. Az 1970-es években Kolozsváron Nicolae Bot, Bukarestben Mihai Pop ismét feleleveníti a két világháború közötti időszak monografikus kutatásainak hagyományát.

Ami a módszertan kérdését illeti, Nicolae Bot kezdeményezi és következetesen alkalmazza a *közvetlen megfigyelést*, a szociológiai iskola által indítványozott kutatási módszert. Az így nyert információk a következő módszertani lépésben ellenőrzésre és kiegészítésre kerülnek: olyan alanyokkal, specialistákkal készítenek strukturált interjúkat, akik a hagyományos kultúra egy-egy szegmensének szakértői – a falu bábaasszonyával a születéshez kapcsolódó szokások feltárásáért; a házasság specialistáival (gazda, szakácsnő) a házasság szokásainak kutatásakor; temetkezési szokások esetében azokkal a személyekkel, akik részesei a kapcsolódó rítusoknak stb.

Elméleti szempontból Nicolae Bot fenntartja az etnológiai irányultságot, s távolodik a folklór filológiai perspektívából való megközelítéstől, mely irányvonalat ugyanebben az időszakban Ovidiu Bârlea képvisel.

Míg a korszak kánonhoz illeszkedő műveiben, mint a *Metoda de cercetare a folclorului* [A folklór kutatómódszertana] (1969) és az *Istoria folcloristicii românești* [A román folklórisztika története] (1974), Ovidiu Bârlea – ragaszkodva a folklór és etnográfia szétválasztásához – a folklór-szövegek esztétikai értékét hangsúlyozza, Nicolae Bot folyamatosan a szövegek és kontextusok kapcsolatára fókuszálva tűnik fel. Ilyenként őt a folklórszöveg nem esztétikai szempontból, hanem szerepének szempontjából érdekli, amely a társadalmi és kulturális tevékenységek kontextusában, a folklórkultúra egészében bontakozik ki. Miként Constantin Brăiloiu, kinek elveit következetesen alkalmazza, Nicolae Bot sem a szövegek esztétikai oldalát veszi górcső alá elsődlegesen, hanem a kulturális megnyilvánulások életrajzát és kulturális, valamint társadalmi motivációját. Ezért egyrészt arra törekszik, hogy a kutatott jelenség rögzítése ott és abban a pillanatban valósuljon meg, amikor a jelenség lezajlik, másrészt megpróbál minél több információt összegyűjteni arra vonatkozóan, hogy milyen feltételek, körülmények között születik meg és létezik a vizsgált jelenség.

3. Folklór Kör Archívumának kéziratai

A következőkben a Folklór Kör Archívumából két kéziratos adatlap összehasonlító elemzését mutatjuk be, ezeket az imént vázolt két kutatási időszakra nézve reprezentatívnak tartunk. Az adatlapok két konvergenciaponttal rendelkeznek: ugyanabba a tárgykörbe (*temetkezés*) ágya-

zódnak, és ugyanannak a kutatásmódszertannak (*megfigyelés*) az alkalmazása révén öltöttek formát. A kéziratokat olyan kutatások keretében szerkesztették, amelyek között eltelt szinte két évtized: az egyik adatlaphoz 1958, Farnas [Sfăraș] település, Szilágy megye², az ACFC 1117-es archívum-jelzet köthető, míg a másikhoz 1975, Mózesfalú [Moșeni] település, Szatmár megye, az ACFC 7390-es jelzet kapcsolódik. Elemzésünk a valóságábrázolás diskurzív stratégiáit alkalmazza. Párhuzamba állítva értelmezzük a kutató (*ki ír?*) és az adatlap tartalmának (*mit ír?*) az állapotát.

ACFC 1117

Helyszín: Farnas, Szilágy megye

Dátum: 1958.XI.30.

Kutató: [egyetemi hallgató] R. T.

Temetkezési szokás

(a 86 éves Năchitoaia halálánál látottak alapján)

A koporsóba fektetés előtt megméri egy cérnával, [amit] a gerendára akasztanak, hogy a halott ne vigye el a szerencsét a háztól. A koporsóba egy ágat, egy fésűt, egy kalácsot és egy pénzermét tesznek. A halott kötényét a koporsó egyik, a ruháját a koporsó másik oldalára húzzák ki. A koporsóba teszik a gyógyszereit, receptjeit, javait s mindenét, amije volt. Fekete fátlyat terítenek az arcára, majd egy szemfedőt, s felteszik a [koporsó] fedelét. Arra egy terítőt tesznek és egy tányért gyertyával, melyet akkor gyújtanak meg, amikor a harangok hangja megszólal. Amikor a harangok hallgatnak, a gyertya nem ég. A falakra egy kalácsot szegeznek – „a nap kalácsa” – 3 napon át a falon kell tartani gyertyafénnyel, majd a malacnak vagy a pásztornak kell adni. A tárgyait meg kell mosni és el kell adni. A tükröt le kell takarni. Valamennyi idővel később ki kell meszelni. A férfiak, akik a koporsóba tették, kezet mosnak. Mindenki figyel arra, hogy a macska a koporsó alá húzódik és a halott mellett áll. Ha egy kis pálinkába itatott rongyot a szájához és az orrához tesz, hogy ne fúvdjon fel, a halott szaga nem érződik. Asztalhoz csak a férfiak ülnek, nők nem. A gyerekek között elosztják a kalácsokat. A nők felszolgálnak az étkezésnél,

² Az 1958-as területrendezési felosztást megelőzően Farnas település Kolozsvár régió Hunyad [Huedin] rajonjához tartozott.

de csak azok, akik rokonai a halottnak. Levágtak 2 bárányt, melyekből báránypaprikás [...] készült, s még adnak italt, kenyeret.

ACFC 1118

Helyszín: Farnas, Szilágy megye

Dátum: 1958.XI.30.

Kutató: [egyetemi hallgató] R. T.

Temetkezési szokások

A halottnál [a halottas háznál] kalácsot készítenek: 2 a zászlóvivőknek, 2 a sírásóknak, 1 ajándékba a papnak, 3 szentelt kenyér első vasárnapra a templomba. Egykor minden megvendégelt ember számára készítettek kalácsot, amit haza is vittek. Ma már ezt nem csinálják, mindenki eszik, amennyit tud, de haza már nem visznek a kalácsból. Egyesek nem tartanak lakomát otthon sem, a kalácsokat a sírhoz viszik és ott adnak mindenkinek. Halotti tort nem ülnek. Régebb cserépedényt adtak pománába.

(a Nichitoaia asszony temetésén halott beszélgetések alapján)

ACFC 7390

Helyszín: Mózesfalu, Pricopeni utca 77. sz., Szatmár megye

Dátum: 1975. július 6–9.

Kutatók: [egyetemi hallgató] G. N., [egyetemi hallgató] D. T.

Temetés. Ioan Moiş, 20 éves. Megfigyelési adatlap.

1975. július 6.

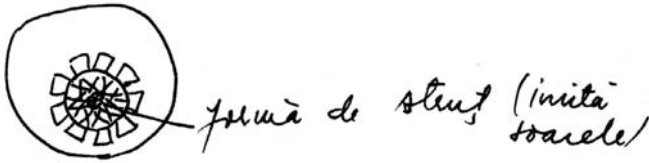
A fiatalok egy „la ciupercă” [gomba] elnevezésű játékot játszanak, s egy adott pillanatban egyesek leveszik a kalapjaikat a fejükről és elmennek. Ez annak a jele, hogy valaki meghalt.

1975. július 7.

A halottas háznál kezdetüket veszik az előkészületek. Az özvegyek egy „cocuț” megnevezésű süteményt készítenek. Kalácsot is készítenek. A „struț”-nak nevezett süteménydíszeket (nő) rokonok is készíthetik, ha nem is özvegyek.

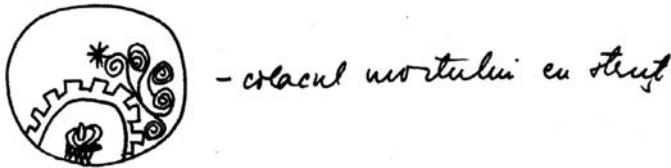
A kalácsot a halottvivőknek, a zászlóvivőknek, a papnak stb. adják.

Körülbelül 32 kalácsot sütnek.

formă de struț (imită soarele)
struț-dísz, a napot formázza meg

A kalácsokat felülről olajjal megkenik.

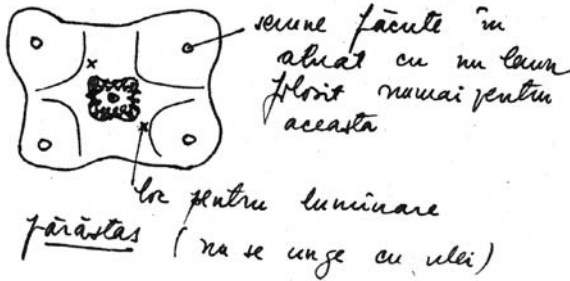
colacul mortului cu struț
a halott kalácsa struț-díszsel

Struț-formát a kalácsra csak lány vagy legény esetében készítenek (ha fiatal a férfi, de megházasodott, vagy ha a nő férjzett, nem készítenek ilyent a kalácsra).

A kalácsokat csak vízzel és sóval dagasztják. A tésztát mindegyik kalács számára lemérik (hozzávetőlegesen 2 kg), hogy egyformák legyenek.

A kalácsra készítenek: struț-díszet, leveleket, madarakat (fecskéket), madárfiókat (csibét). „Cocuț” kalácsot körülbelül 300-at készítenek, s szétosztják. Nem nagyok és kerekre, fonottra vannak formálva.

Kalácsot készítenek a zászlóvivőknek, a gyertyatartóknak, középen egy-egy nyílással. Hasonlóképpen vannak díszítve: struț-formával, madarral, levelekkel és csibékkel.

semne făcute în aluat cu un lemn folosit numai pentru aceasta / loc pentru luminare / părăstaş (nu se unge cu ulei)

jelek a téasztában, melyeket egy kizárólag erre használt fával készítettek / hely a gyertyának / părăstaş [nevű sütemény] (nem kenik be olajjal)

1975. július 8.

Reggel, amikor húzzák a harangokat, az asszonyok siratnak. Az egyik asszony siratva ment az egyik rokonához tejért. Mások ahhoz a házhoz mentek siratva, ahol a kalácsokat hagyták.

Mînire-i în copârşeu, / Mînireasa-i la tată-său.

A vőlegény a koporsóban / A menyasszony az apjánál van.

(részlet a halott sógornőjének siratásából; az asszony az úton sirat).

Zin afară, nu mîni-i bîine, / Mărg în casă, n-am la ciine.

Kint nem jó nekem, / Megyek a házba, de nincs kihez.

(részlet a halott nagynénjének a siratásából, miközben átvág az udvaron).

Mândru mamii, măi Iuşa, / Dornie, rău te-ai supărat, /

Ţe nu grăieşti cu gura, / Cum ai grăi de-a dorii.

(a halott nagynénje)

Anyám szépe, elvett téged [az Isten] / Istenem hogy megharagudtál / Hogy még szólni se tudsz a száddal / hogy elmondhasd a bánatodat.

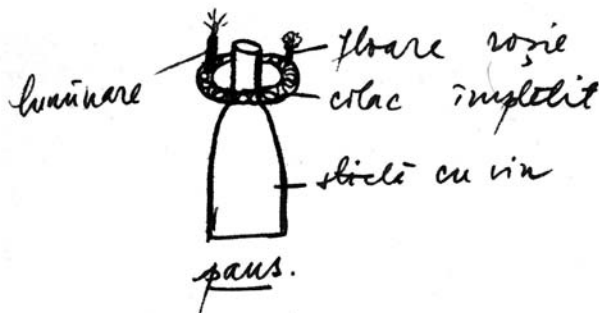
12 óra 10 perc: húzzák a harangokat; siratnak.

19 óra 45 perc: húzzák a harangokat; siratnak.

A testvér elvesztésének a fájdalma siratássá erősíti a férfiak elfojtott könnyeit. Ritkán látni ilyen.

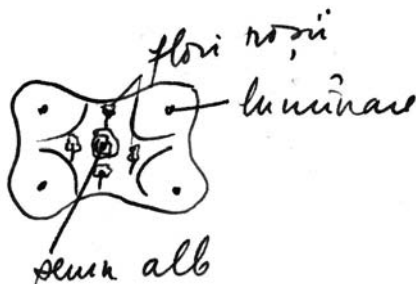
21 óra 30 perc: gyászszertartás a halott házánál: pap, kántorok.

Két gyertyatartó: egy a fejhez, egy a lábához állítva. A házban maradnak. Ezek mellé a gyászszertartásra még hoznak kettőt. Két tányér, ami közelebb áll a sarokhoz, fel van fordítva. A zászló ugyanabban a szobában, ahol a halott van, az ágyra van téve. A végén „paus”-t adnak = egy kalácsot, amit egy üveg borra húznak. A kalácson meg van gyújtva egy gyertya és egy virágot is tesznek rá.

lumânare / floare roșie / colac împletit / sticlă cu vin / paus]
gyertya / piros virág / díszített kalács / üveg borral / paus

Parastaș: egy kalács 4 meggyújtott gyertyával – a négy sarokban – és virágokkal.

flori roșii / lumânare / semn alb
piros virágok / gyertya / fehér jel

1975. július 9.

7 óra: jönnek a lányok, hogy elkészítsék a zászlót – feldíszítik virágokkal és zölddel. A lányok együtt jönnek a zászlóvivővel, aki első unokatestvére a halottnak. Még van egy zászlós, aki felváltja őt, ha elfárad. A zászló feldíszítéséhez jön a második zászlóvivő is, aki szintén rokona a halottnak.

Esküvők és temetések alkalmával is ugyanazt a zászlót használják. A lányokat, akik a zászló struț-díszét készítik, „druște”-nak nevezik. Télen (amikor nincsenek virágok), a struț-díszet csak repkényből és bazsalikom-ból készítik.

Egy asszony, aki azért jött, hogy a halottat lássa, a zászlót készítő lányokat figyeli és mondja:

Aiesta steag nu-i frumos/ Că îi tare lăcrămos.

Ez a zászló nem szép / Mert könnyektől nehéz.

Majd elmegy.

Előbb bazsalikomot, majd piros virágokat, azután pedig borostyánt tesznek.

Miután elkészül a zászló, a halott édesanyja „megtiszteli” azokat, akik készítették. Pálinkát és süteményeket kapnak.

13.45 óra: Jönnek az asszonyok az egyházi zászlókkal, jajveszékelve.

13.50 óra: A pap megérkezésekor is folytatódik a siratás.

Miközben a pap, a ministránsok és más személyek a ház udvarán tartózkodnak, az asszonyok siratókat énekelnek. Abban a pillanatban, amikor a pap belép a házba, abbahagyják a siratást.

14.00 óra: megérkezik a hegedűs.

Amikor a pap kilép a házból, kint és bent is siratókat énekelnek. Úgy lengetik a zászlót, mint az esküvők alkalmából. A hegedűs kíséri a siratót.

A halott egyik nagynénje kijön a küszöbig, és a következő siratót énekeli: *Jaj, jaj, jaj, az esküvődön büszkén szólt a hegedű.* Utána visszamegy a házba.

A halottat négy legény hozza ki a házból. A közelebbi rokonok (a házbeliék) odabent maradnak, és az ajtó felé hátrálnak („hogy müljön a félelmük”).

A koporsó mögött a hangszeres és a zászlóvivő lépked.

A halottat elhelyezik a csűrben, két székre.

A rokonok nem mennek be oda egyelőre, majd később sorakoznak fel a koporsó mellett (a gyászszertartás keretében végzett első térdre ereszkedéskor).

A koporsón: virágok, koszorú, kereszt.

A halott anyja és a nagynénjei szétosztják az egyházi zászlókat, eközben a pap és a ministránsok énekelnek, a jelenlévők térdepelnek.

Az egyházi zászlók hordozói kapnak még egy-egy gyertyát is, ezeket meggyújtva tartják a kezükben.

Az egyházi zászlókra piros cérnával kalácsot és zsebkendőt erősítenek, ugyanúgy a gyászlobogóra is. Az egyházi zászlókat legények viszik (4-en), a templomi lobogót úgyszintén, a kereszteket (2) két gyermek viszi.

Amint véget ér a gyászszertartás, meghúzzák a harangokat, és az asszonyok (még a férfiak is!) hegedűkísérettel siratóba fognak. A zászlót lengetik, trombitaszó hallszik.

A szertartás-elemek közötti szünetben siratók hangzanak el (ugyanazzal a zenei kísérettel).

A menet így alakul: hegedűs, zászlóvivő, szülők, testvérek (rögtön a koporsó közelében), rokonság, falubeliek. A szertartásbeli szünetekben nem hangzik fel a harangszó.

Amikor közelednek a gödörhöz, két trombita hallható fel a gödör két oldaláról.

Beleengedik a koporsót a gödörbe.

Pénzt (kegyadományt, „pománát”) osztogatnak a gödör fölött a gyermekeknek (a halott közeli hozzátartozói teszik ezt – szülők, testvérek).

A koporsóra virágokat szórnak, és rádobják a virágcsokrot a zászlóról.

A gödör szélénél, hegedűkísérettel, egy lány éles, erős hangon kántál (a dallam mindig azonos, a helyzethez igazított tartalommal). Eközben sír.

A fiúk legényes kört alkotnak a zászlóvivő és a hegedűs körül.

Amint a szertartás véget ér, a közeli rokonok (szülők, testvérek) asztalhoz invitálnak minden jelenlévőt.

Az elhunyra való megemlékezésre (halotti torra) szóló meghívás tartalmazza az esküvői meghívás elemeit. Általában a fiatal lányok vagy legények temetési szertartása az esküvői ceremónia sok elemét magába foglalja.

Előfeltevésünk szerint szoros kapcsolat van a kutatás elméleti kontextusa és annak eredményei között. A '80-as évek elején, a posztmodern antropológia térhódítása idején, James Clifford azt állította, hogy az etnográfiai szövegek allegorikusak, bennük az ideológiai, politikai vetület mindig jelen van (Clifford 1984: 98–121).

Az antropológiában bekövetkezett változást James Clifford így magyarázza: a 19. és 20. században a pozitívizmus elutasította a retorikát, annak mesterkéltége miatt. Az irodalom és a kulturális elméletek terén (Roland Barthes, Kenneth Burke, Gerard Genette, Michel de Certeau, Hayden White, Paul De Man, Michel Beaujour és mások) a retorika reneszánsza a pozitivist/realista elvek kritikáját eredményezte: a kulturális leírás nem a kultúrát jelenti, hanem az erről szóló (értékkételeteket hordozó) történetet³.

A terepjegyzetek az írásmód episztemiológiai kerete által alakított szövegkonstrukciók. Az etnográfiai szövegek nem egyszerű, áttetsző leképezései a valóságnak, hanem részt vesznek a valóság felépítésének folyamatában.

Az etnográfiai leírás elkerülhetetlenül azt jelenti, hogy szerzője válogat a valóság eseményanyagából. Eljárásunk arra mutat rá, hogy ezek a dokumentumok nem csupán szociokulturális tények ábrázolását tartalmazzák, hanem azt a módszertani és episztemiológiai pretextust is, amely ezeket az ábrázolásokat generálja. A textualizációs technikák elemzéséből kirajzolódik az az olvasástípus, amelyet ezek a terepmunkára alkalmaznak. Az episztemiológiai kontextus meghatározó tényező a tudományos szöveg implicit retorikájára nézve.

Ki ír? A diszkurzív instancia

1. Egy első különbség az '50-es, illetve a '70-es években használt kartotékok között páratextuális szinten jelentkezik, pontosabban annak a metanyelvezetnek a szintjén, amely a terepjegyzet tartalmához társul. Míg az '50-es években írt kartotékok esetében szinte hiányzik a metanyelvezet,

3 "Positivism, realism, and romanticism—nineteenth-century ingredients of twentieth-century anthropology—all rejected the <<>false>> artifice of rhetoric along with allegory's supposed abstractness. Allegory violated the canons both of empirical science and of artistic spontaneity. It was too deductive, too much an open imposition of meaning on sensible evidence. The recent <<revival>> of rhetoric by a diverse group of literary and cultural theorists (Roland Barthes, Kenneth Burke, Gerard Genette, Michel de Certeau, Hayden White, Paul De Man, and Michel Beaujour among others) has thrown serious doubt on the positivist-romantic-realist consensus. In ethnography the current turn to rhetoric coincides with a period of political and epistemological réévaluation in which the constructed, imposed nature of representational authority has become unusually visible and contested. Allegory prompts us to say of any cultural description not <<this represents, or symbolizes that>> but rather <<this is a (morally charged) story about that.>>" (Clifford 1984: 100).

a '70-es években az egyetemisták már módszertani fogalmakkal dolgoznak (*kérdőív, megfigyelés* stb.). Ők már pontosabban kialakított fogalmi rendszerrel bírnak, vagy legalábbis olyannal, amelyet nagyobb szakmai biztonsággal és alkalmazáskészséggel használnak. Ily módon egyértelmű az egyetemisták által Nicolae Bot tanár irányításával végzett kutatások szakmaiságának erősödése.

ACFC 1117 – 1958

Szokás halott esetében

(A 86 éves Năchitoaia elhunytá kapcsán megfigyeltekből)

ACFC 7390 – 1975

Temetés. Ioan Moiş, 20 éves. Megfigyelési cédula

2. Az első gyűjtési időszak során keletkezett megfigyelési cédula (kartoték) egyik jellemzője az, hogy diskurzusukból kiemelhető egyetlen hang, a kutatóé. Oly módon történik ez, hogy a kutató nem különíti el a szólamát a többiekétől, lejegyzi a hallott magyarázatokat/hiedelmeket úgy, mintha saját diskurzusa lenne, még ha a nyelvezet szintjén be is emeli a beszélgetőtársai által használt helyi kifejezéseket. A cédula szövege jelzi, hogy nem a beszélgetőtárs, hanem a kutató beszél, azonban előbbi nevében. A többszólamúság figyelmen kívül hagyása jelenthet egy, a diskurzus tárgy-szerűvé tételét célzó stratégiát, illetve annak az illúzióknak a megteremtése érdekében van ez, hogy a kartotékok *valóságokat* tartalmaznak. Az *eljárás* elméleti előtétele az, hogy a terepjegyzet olyan *valóságot* illusztrál, amelyet a kutató egy meghatározott *térben* talál, illetve az, hogy a valóság a tudományos normák szerint megírt szöveget megelőzően létezik. A tárgyszerűsítési stratégia feltétele a beszélgetőtárs hangjának figyelmen kívül hagyása, helyettesítése a kutatóéval, aki az insider hangjához közelítő szólamot ölt magára, a helyi kifejezések használatával: *szerencse, meghótt, fazakak, pománagyüttő edények*, helyenként az illető egy-egy magyarázatát is rögzítve: „Hogy a meghótt el ne vigye a szerencsét a háztól.” Ugyanakkor ez a helyettesítés hangsúlyozza a beszélgetőtárs névtelenségét, a kartoték tartalmát inkább egy tér- és időbeli kerethez társítva, mint egy egyénhez. A folklorisztikus szakaszból az etnológiai szakaszba való átmenet során a megfigyelési-cédulák zöme azonban elkülöníti a kutató hangját a beszélgetőtársától.

ACFC 1117 – 1958

„Mielőtt bérakják a koporsóba, megmérik egy cérnával, s a cérnát felteszik a gerendára, hogy **a meghótt el ne vigye a szerencsét a háztól.** [...] **A meghótt nem szagos, ha teszel egy pálinkás rongyot a szá-jához s orrához, hogy ne szivárogon ki belőle.**”

ACFC 7390 – 1975

Egy nő, aki eljött halottnézőbe, látva, hogy a koszorúslányok rendezik a zászlót, azt mondja:

Jez a zászló nem is szép / Met ha nézi, sír a nép.

Aztán bemegy a házba. [...]

Amikor a zászlóval elkészülnek, a halott anyja „megkínálja” azokat, akik ezzel dolgoztak.

A közelebbi rokonok (a házbeliek) odabent maradnak, és az ajtó felé hátrálnak („**hogy ne féljenek**”).

3. Egy másik különbség a kutató önmeghatározására vonatkozik. Az ACFC jelzetű kartotékon a kutató nem pontosítja azt, hogy mikor fogalmazta meg a megjegyzést. Egyetlen, 1958. XI. 31-i keltezésű kartoték mutat be több, különböző napoknak megfelelő vetületet: az elhunyt nő temének előkészítése és koporsóba helyezése, az emlékező szertartás, a háznak a temetés utáni megtisztítása, meszelés és az elhunyt dolgainak eladása révén stb. Ily módon a kartoték a forgatókönyv rekonstruálása, megfigyelt, illetve a beszélgetőtársak által szolgáltatott adatok alapján. A kartoték szövege nem pontosítja, a temetés melyik szakaszán volt jelen a kutató, illetve mi az, amit a beszélgetőtársak diskurzusából rekonstruált. A kutató nem definiálja önmagát időbeli meghatározások révén, nem jelzi azt a pillanatot, amelyben az észrevételt tette.

A következő kutatási szakaszban azonban, amely az átmenetet véghezviszi a modern etnológia felé, a kutató pontosan feljegyzi az órát és a percet, amelyben a temetés mindegyik rituális pillanata kezdetét veszi. A folklorisztikus szakaszban a kutató diskurzusa nem tartalmaz semmiféle térbeli mutatót arra a helyre vonatkozóan, ahonnan a megfigyelő az észrevételeit teszi, arra a helyre vonatkozóan sem, ahol az esemény történik, csupán utalásokat a leírt folklór-világ tekintetében jelentősnek vélt tárgyak térbeli elhelyezésére: *a koporsóban, a koporsó oldalánál, a kopor-*

só fölött, a falon. A tér- és időbeli meghatározottság hiánya azt az elgondolást erősíti, hogy a kartoték egy általános érvényes kulturális valóságot ábrázol.

A '70-es évek anyagai közül néhány (kevés) tartalmazza a szubjektivitásnak, az adatok benső megélésének és értelmezésének bizonyos formáit. Ilyen értelemben szerepelnek bennük olyan megjegyzések, amelyek ki-domborítják a tapasztalat belső megélését és annak diskurzussá alakítását egy olyan pretextushoz viszonyítva, amelyet az egyéni kulturális élmény nyújt, a szerző csodálkozását a saját elváráshorizontjától elütő magatartások láttán, a leírás értelmező jellegét: *A testvér elvesztésének fájdalma következtében a férfiak fojtott sírása siratóvá alakul. Ez elég ritka eset.* (ACFC 7390)

A kutató diskurzusa egyik szakaszban sem tartalmaz arra a helyre vonatkozó adatokat, ahol a megfigyelő tartózkodik, csupán utalásokat a leírt folklór-világ tekintetében jelentősnek vélt tárgyak térbeli elhelyezésére.

ACFC 1117 – 1958

Mielőtt bérakják a koporsóba, megméri a cérnával, s a cérnát felteszik a gerendára, hogy a meghótt el ne vigye a szerencsét a háztól. A koporsóba beletesznek egy ágat, egy fésűt, egy kalácsot és egy pénzcskét. A koporsó egyik oldalára ráterítik a halott nő kötényének szegélyét, a másik oldalára a ruhájáét. A koporsóba beleteszik az orvosságait, a receptjeit, a javait és mindent, ami az övé volt. Egy fekete kendőt terítenek az arcára, aztán testére egy leplet, majd ráteszik a fedelet. Ennek tetejére tesznek egy borítót és egy tányért gyertyával, amit akkor gyújtottak meg, **amikor elkezdtek szólni a harangok.**

ACFC 7390 – 1975

1975. július 6. [...]

1975. július 7. [...]

12.10 óra: szólnak a harangok; siratók éneklése.

19.45 óra: szólnak a harangok; siratók éneklése. [...]

A testvér elvesztésének fájdalma következtében a férfiak fojtott sírása siratóvá alakul. **Ez elég ritka eset.** [...] Amint véget ér a gyászszertartás, meghúzzák a harangokat, és az asszonyok (**még a férfiak is!**) **siratóba fognak!**

1975. július 8. [...]

21.30 óra: gyászmise a halottas háznál: pápa, ministránsok.

Két gyertyatartó kitéve: egyik fejhez, másik lábhoz. A házban maradnak. A gyászszertartáshoz hoznak még kettőt. Két tányért, amelyek a sarokhoz közelebb vannak, felfordítanak. A zászlót az ágyra teszik, a halottal egy szobában. A végén következnek a paos = egy üveg borra tett kalács. A kalácson van egy égő gyertya és tesznek rá virágot is.

Mit ír? Az archivált cédulák tartalma

1. Mind az '50-es, mind a '70-es években keletkezett cédulák tartalmazzanak olyan elemeket, amelyek az elméleti keret által javasolt keresési rácsba illeszkednek, illetve amelyek jelképesek, gyakorítóak és jelentősek egy bizonyos tér kultúrájára nézve. A kutató csupán olyan részleteket válogat, amelyek jelképes gesztusokra / tárgyakra vonatkoznak, csupán azt jegyzi le, ami különbözik a mindennapi magatartástól.

ACFC 1117 – 1958

A koporsóba beletesznek **egy ágat, egy fésűt, egy kalácsot és egy pénzecskét**. A koporsó egyik oldalára ráterítik a halott nő kötényének szegélyét, a másik oldalára a ruhájáét. A koporsóba beleteszik **az orvosságait, a receptjeit, a javait** és mindent, ami az övé volt. Egy fekete **kendőt** terítenek az arcára, aztán testére egy leplet, majd ráteszik a fedelet.

ACFC 7390 – 1975

Kezdődnek a készülétek a halottas háznál. Az özvegyek **kontyocskást** (kerek, fonott díszítésű kalács – ford. megj.) készítenek. Kalács is készül. A kalácson lévő virágcsokrot rokonok (nők) is készíthetik, még ha nem is özvegyek.

Hozzávetőlegesen 32 kalácsot készítenek.

(rajz melletti szöveg:) virágcsokor-forma (a Napot imitálja)

A kalácsok tetejét olajjal kenik meg.

(rajz melletti szöveg:) a halott kalácsa, virágcsokorral

A '70-es években készült kartotékokon az egyetemisták kiemelnek olyan részleteket is, amelyek egyénítik, sajátossá teszik a bemutatott ese-

ményeket, és hitelességet kölcsönöznek azoknak. Észrevehető az a szándék részükről, hogy megértsék a megfigyelt vetületek közti összefüggést.

(keretben) Megy egy nő egy kislánnyal. Az egyik ember, aki a koporsón dolgozik, odahívja a kislányt, „gyere, bújj be ide ni” (a koporsóba). Gyaluval, baltával, széles fűrészszel (bordázóval), fogóval, fúróval dolgozik. A koporsót bármilyen fából lehet készíteni.

Mesélnek azokról a helyekről, ahol jártak, és azt mondják, nem lagnának oldalhátra épített házakban, amilyenek Óradnán, Szászvárosban, a Kárpátokban vannak, ahol épp csak annyi hely van, amekkora a ház.

12.23 órakor jön két feleség palacsintával. Leteszik egy alacsony székre, amelyikre azelőtt egy újságot terítettek. Kis székeket hoznak. A lánygyermek egy pohár pálinkával köszöntést mond. Mindenkit biztat, vegyennek, mondván: a nők készítették, nem jómaga, aki a halott nővel időzött. (ACFC 11165)

Mind az 1958-as, mind az 1975-ös kartotékokon a hangsúly a cselekményen és a jelképes értékű tárgyakon van, míg a cselekvők valamiképpen árnyékba kerülnek. A kutatók számára az a fontos, *mit tesznek*, nem az, hogy *ki, mikor és hogyan*. A közreműködőket csak nemük révén nevezzük meg: „a férfiak, a nők”. A személyeket általános instanciáknak tekintik, akik törvényszerűségek értelmében cselekszenek, cselekvésüket pedig egy olyan változatlan kulturális valóság eredményezi, amely őket megelőzően létezik. A kutató nem emel ki sajátos elemeket, hanem az általa a temetés tekintetében reprezentatívnak, jellemzőnek vélt részletekre helyezi a hangsúlyt.

A '70-es években már gyakoribbak a cselekvőkre vonatkozó egyénítések, a kutató jobban figyel annak meghatározására, aki valamilyen cselekvést végez. A beazonosítási kritériumok kiternek, az illető nemén kívül, az elhunytal való kapcsolatára és életkorára is. A jegyzetek egy olyan tekintetnek felelnek meg, amely egyre inkább ráközelít a megfigyelt konkrét helyzetre, amely a megfigyelt elemek közti összefüggéseket keresi, és amely próbálja megérteni ezek jelentését.

ACFC 1117 – 1958

Az asztalhoz csupán **a férfiakat** invitálják, **a nőket** nem. A **gyermek**ek körében kis kalácsokat osztogatnak szét. A **nők** felszolgálnak az asztalnál, de közülük is csak azok, akik **rokonai a halott nőnek**.

ACFC 7390 – 1975

7.00 órakor jönnek a **lányok**, hogy előkészítsék a zászlót – most sokrot készítenek rá virágból és zöldből. A **lányok** egyszerre jönnek a **zászlóvivővel**, aki első unokatestvére a halottnak. Van még egy másik **zászlóvivő** is, aki őt felváltja, amikor elfárad. A zászló feldíszítéséhez érkezik a **második zászlóvivő** is, aki szintén **rokona a halottnak**.

ACFC 7390 – 1975

A **halott anyja és a nagynénjei** szétosztják az egyházi zászlókat, eközben a **pap és a ministrások** énekelnek, a **jelenlévők** térdepelnek. [...]

A menet így alakul: **hegedűs, zászlóvivő, szülők, testvérek** (rögtön a koporsó közelében), **rokonság, falubeliek**. [...]

A gödör szélénél, hegedűkísérettel, **egy lány** éles, erős hangon kántál. [...]

Amint a szertartás véget ér, a **közeli rokonok (szülők, testvérek)** asztalhoz invitálnak minden jelenlévőt. [...]

Az összehasonlító eljárás kidomborítja azt, hogy az '50-es évekbeli kutató tevékenysége inkább *felderítő jellegű*, míg a következő szakaszban a kutatás már a jelentések *felfedezését és megértését* feltételezi.

A kartotékok textualizációjában használt diszkurzív stratégiák, a szóbeli jellegről az írásosra való áttérés révén megfelelnek a realista etnográfának. Az esemény vagy a beszélgetés (amelyen részt vesz a kutató, a terepadatok begyűjtése céljából) és az archivált kartotékok közé beékelődik egy sor fordítás/átalakulás/átméretezés, amely a kutató kulturális és tudományos kódrendszerében megy végbe. A szóbeli jellegről az írásosra való áttérés, a terepjegyzetek megírása olyan értelmezési folyamat, amely a következőket foglalja magába: válogatás az esemény- és beszélgetésfolyamból, valamint a kiválasztott vetületek textualizációja, a kutató módszertani és episztemiológiai kódjának megfelelően. A kutató részvételével zajló esemény vagy beszélgetés valósága és az archivált kartotékok közé beékelődik tehát egy első nagy mozzanata a tudományos kódban végbe menő átalakulásnak / fordításnak: *az írás*.

4. Konklúziók

Az archívumban lévő kéziratok elemzése kidomborítja az '50-es, illetve a '70-es években készült terepcédulák közti módszertani különbségeket. A legnyilvánvalóbb eltérések a közvetlen megfigyelés kartotékai terén észlelhetők.

A folklorisztikus szakaszban végzett kutatás és a modern etnológia felé történő átmenet szakaszában végzett kutatás közti módszertani különbségek az etnográfus tekintélyének különböző fokait tükrözik. A folklorisztikus szakaszban a kutatók *szintagmatikus rendszerben választanak ki és vetnek össze hasonló adatokat*: a folklór-tipológiák és -korpuszok egy-egy folklórkategóriából származó rituális szövegek/szokások/mozzanatok felhalmozása révén jönnek létre. A munkaelv a hasonló elemek összevetése. Következésképpen ez esetben a terepadatok általános jellegűek. Később a kutatók társítják a különböző adatokat, hogy megállapíthassák az ezek között lévő kapcsolatot, paradigmatis rendszerben. A kutatások végcélja a teljes szociokulturális rendszer megértése; éppen ezért a sajátos jellegű adatok már jelen vannak a kutatók érdeklődési mezijében.

Ez a változás, amelyet Nicolae Bot vitt véghez, a kutatási módszertannak az újraértelmezését és felfrissítését jelenti, ami annak a két világháború közötti bukaresti szociológiai iskolának a hatására következett be, amelynek szakmai-értelmiségi előmenetelét a kommunista államhatalom romániai berendezkedése törte derékba. Bot professzor hozzájárulása nemcsak abban áll, hogy helyreállította a háborúk közti módszertanhoz való kapcsolódás folyamatát, hanem egy fontos lépést is megtett a modern etnológiai kutatásokkal való összehangolás irányában. Ugyanakkor nagyon fontos a mentori szerepe az egyetemisták tekintetében, akiket ő vezetett be a terepmunkába, a hagyományos kultúra tanulmányozásának jövődjé szakembereivé képezve őket.

Fordította Miklós Alpár, Dimény-Haszmann Orsolya. A fordításban szakmai tanácsokkal szolgált Szalma Anna-Mária és Tamás Anna.

Szakirodalom

- ATKINSON, Paul
1994 *The Ethnographic Imagination. Textual Constructions of Reality.* Routledge, London–New York
- BÂRLEA, Ovidiu
1969 *Metoda de cercetare a folclorului.* Editura pentru Literatură, București (ediția a II-a 2007)
- 1974 *Istoria folcloristicii românești.* Editura Enciclopedică Română, București
- BOT, Nicolae
1966 Contribuții la «Cântecul zorilor». In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1961 – 1964*, Cluj, 463 – 487.
- 1968a Buhașul – obicei și cântec ceremonial de înmormântare. In: Todoran, Eugen – Manolescu, Gabriel (red.): *Folclor literar II.* Universitatea din Timișoara, Timișoara, 193–220.
- 1968b «Strigarea zorilor» în Banatul iugoslav. *Lumina* (Panciova, Iugoslavia) XXII. (1–3) 46–54.
- 1968c Șezătoarea în zona Năsăudului. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965 – 1967*, Cluj, 306–346. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 7–46.)
- 1970 Cântecul de priveghi în Valea Gurghiului. *Cercetări de limbă și literatură* (Oradea) VII. 261–274.
- 1971a Contribuții la studiul cântecelor de seceriș. In: *Analele Societății de Limba Română din Voivodina* (Panciova, Iugoslavia) 2. 127–136. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 108–118)
- 1971b Cânepa în credințele și practicile magice românești. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1968–1970*, Cluj, 279–22. (reeditat în reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 59–107)
- 1974a Contribuții la raportul dintre cântecele ceremoniale și bocete. In: *Analele Societății de Limba Română din Voivodina* (Panciova, Iugoslavia) V. 163–170.

- 1974b Contribuții la cunoașterea funcției colindelor. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971–1973*, Cluj, 473–488. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 118–136)
- 1977a Obiceiurile de înmormântare; Cântecul de priveghi; Bocetul. *Marisia* (Târgu-Mureș) VII. 393–404; 409–416; 417–423. (reeditate In: Cuceu, Ion ed. 2008: *Valea Gurghiului. Monografie etnologică*. Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 12–140, 148–158, 159–167)
- 1977b Funcțiile agrare ale colindatului. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei IX*. Cluj, 311–337. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 137–163)
- 1980a Obiceiuri agrare din zona Codrilor Sătmăruului. *Studii și comunicări* (Satu Mare) IV. 29–59. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 176–186)
- 1980b Dreptul cutumiar și folclorul obiceiurilor. *Anuarul de Folclor* (Cluj-Napoca) I. 93–104. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 164–175)
- 1983 Rituri funerare: vechime și semnificație. *Anuarul de Folclor* (Cluj-Napoca) III–IV. 36–59.
- 1987 Doina – poezie a destinului. *Anuarul de Folclor* (Cluj-Napoca) V–VII. 29–59. (reeditat în Bot, Nicolae 2008 *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 187–219)
- 1989 *Cântecele cununii*. Antologie, prefață, note, indice de culegători, glosar și bibliografie de Nicolae Bot. Editura Minerva, București
- 1992 Les chansons de la moisson. *Revista de Etnografie și Folclor* (București) 37. (4) 334–344.
- 2008 *Studii de etnologie*. Volum îngrijit de Ioana Both și Ileana Benga. Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca

CLIFFORD, James

1984 On Ethnographic Allegory. In: Clifford, James – Marcus, George (eds): *E. Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. A School of American Research, Advanced Seminar, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 98–121.

COMAN, Mihai,

1990 Transformările «formelor simple». *România literară* XXIII. (19) 5–6.

DATCU, Iordan

2006 *Dicționarul etnologilor români*. Editura Saeculum I. O, București (Ediția a III-a)

HEDEȘAN, Otilia,

2008 In memoriam Nicolae Bot. *Studii și comunicări de etnologie* (Sibiu) XXII. 219–220.

SAVA, Eleonora

2012 Patrimoine culturel local: Les archives du Cercle de Folklore de l'Université Babeș–Bolyai. In: Branda, Alina – Cuceu, Ion – Timoce-Mocanu, Cosmina (eds.): *Antropologie și studii culturale. Perspective actuale*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 19–32.